ИНФОРМАТИКАНЫН САҺӘВИ СТРУКТУРУ ВӘ КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ ЕЛМЛӘРИ ИЛӘ ГАРШЫЛЫГЛЫ ӘЛАГӘЛӘРИНИН БӘ'ЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

(1-чи мәгалә)

Әли РУСТӘМОВ,
педагожи елмләр намизәди, досент

Инди "Информатика" адландырдығымыз елмин 70-чи илләрин сонларына гәдәрки тарихи инкишаф хәтти бир сыра елми вә тәдрис әдәбијјатында өз әксини тапмышдыр[1]. Бу әсәрләрдә верилән тарихи фактлары үмумиләшдирсәк вә мүасир вәзијјәти дә бураја әлавә етсәк информатиканын бир елм кими тарихи инкишафыны ашағыдакы кими дөврләшдирмәк олар:

1. XX әсрин 30-чу илләринин орталарындан 50-чи илләрин әвәлләринә гәдәрки дөвр - П.Отле вә А.Лафонтен тәрәфиндән "сәнәдшүнаслыг" консепсијасынын ишләнмәси вә онун тәркиб һиссәси кими "елми информасија" (елмә вә техникаја сәнәдлә хидмәт мәсәләләри) проблеминин гојулушу вә мүәјјән гәдәр изаһы.[2]

2. 50-60-чы илләр - "елми-техники информасија", сонра "информасија елми", даһа сонра "тәтбиги сәнәдшүнаслыг" елми консепсијаларынын ишләнмәси; 60-чы илләрин орталарындан башлајараг "Информатика" ады алтында мүстәгил елм саһәсинин формалашмасы; Информатиканын китабханашүнаслыг, библиографија, ријазијјат, кибернетика вә һесаблама техникасынын нәзәри, методики вә тәчрүби арсеналы әсасында инкишафы; информасија органларынын јаранмасы вә фәалијјәти илә әлагәдар олараг елми

1. Михайлов А.И., Черный А.И., Гиляревский Р.С. Основы информатики. - М. 1968. -756 с.; Научная коммуникация и информатика. -М., 1976. -322 с.

2. Отле П. Трактат о документации - М., 1934. -238 с. (ссылка по НТИ, 1989 N 11-с. 18)

вə тəчрүби нəтичəлəр əсасында информатиканын даhа да зəнкинлəшмəси; информатиканын китабханачылыг тəhсили системинə дахил едилмəси.

3. 70-80-чи иллəр - "Информатика"нын ичтимаи, тəбиəтшүнаслыг, hуманитар вə техники елмлəрлə даhа сых интеграсијасы, нəзəри, методоложи вə тəчрүби бахымдан китабханашүнаслыға, библиографијашүнаслыға вə китабхана фəалијјəтинə фəал əкс тə'сири; "Информатика"нын тəдрисə дахил едилмəси[1], информасијанын систем тəhлили вə шəбəкə технолокијасынын ишлəнмəси вə тəчрүбəдə тəтбиги; информатика саhəсиндə бејнəлхалг елми гурумларын јаранмасы; "Информатика"нын фəлсəфи, психоложи вə игтисади проблемлəринин арашдырылмасы.

4. 90-чы иллəр "Информатика"нын дифференсасијасы, глобал автоматлашдырылмыш информасија шəбəкəлəринин, информатиклəшдирмəнин елми консепсијасынын ишлəнмəси вə тəчрүби фəалијјəтдə истифадəси, јени ријази-програм васитəлəринин вə техники тə'минат системинин јарадылмасы вə тəтбиги; "Информатика"нын игтисадијјатын бир саhəсинə (секторуна) чеврилмəси.

Бүтүн дејилəн тарихи дөврлəрдə "Информатика"нын əн сых вə əн фəал интеграсија олдуғу елмлəр системиндə китабханашүнаслыг, библиографијашүнаслыг вə гисмəн китабшүнаслыг мəркəзи јер тутмушдур. Она көрə ки, əввəлəн, əксəр нөв информасија дашыјычылары (кағыз сəнəдлəр, микроформалар, електрон нəшрлəр) китабханаларда топланмышдыр, мүhафизə вə истифадə олунур; икинчиси, китабханашүнаслыг вə библиографијашүнаслыг өз објекти (мəсəлəн, сəнəд, китабхана, абонент)[2] е'тибарилə информасија елмлəри системинə дə дахилдир; үчүнчүсү, китабханаларын əсас функсијаларындан бири информасија функсијасыдыр[3]; дөрдүнчүсү, информатиканын илк тарихи елементлəри хејли дəрəчəдə китабханашүнаслығын вə библиографијашүнаслығын елми арсеналы вə китабхана-библиографија фəалијјəтинин əлагəдар тəчрүби нəтичəлəриндəн јаранмыш вə бу күнүмүзə гəдəр мүнтəзəм олараг зəнкинлəшмишдир. Тəсадүфи дејил ки, дүнјада илк дəфə "Информатика" китабханачылыг тəhсили верəн али мəктəблəрдə тəдрисə тəтбиг едилмиш вə бу чəhəтдəн интеграсија механизми-

1. Мəсəлəн: Ершов И.Е. и др. Основы информатики и вычислительной техники: Учебн. для средных школ Ч.1. М., 1981. -182 с.; Ч.2. - М., 1981. 122 с.; Житомирский Г.С. Основы информатики и вычислительной техники: Учебник. -Свердловск, 1984. -128 с.; Кушниренко А.Г., Лебедев Г.В., Сворень Р.А. Основы информатики и вычислительной техники. -М., 1990. -312 с.

2. Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. -М. 1981. - с. 58-188.

3. Бу барəдə бах: Тюлина И.И. Информационная функция библиотек// Библиотековедение. -1993. -N 1. - с. 5-11.

нин тəhсилдə оптималлашдырылмасы кениш тəдгиг олунмушдур[1]; китабханаларла информасија мəркəзлəринин гаршылыглы əлагəлəрини вə вəhдəтини тə'мин едəн тəшкилати формалар (ваhид сораг-информасија фондлары системи, дөвлəт елми-техники информасија системи вə с.) həлə 70-чи иллəрдə јарадылмышдыр; сəнаје мүəссисə вə идарəлəриндəн бир гəдəр сонра бир сыра габагчыл МКС-лəрдə вə ири елми китабханаларда информасија шө'бəлəри, həтта информасија мəркəзлəри јарадылмышдыр; 60-чы иллəрин орталарындан елми-техники вə хүсуси китабханалар мүстəгил вəсилə кими həм дə дөвлəт елми-техники информасија системинин мүhүм тəркиб hиссəсини тəшкил етмишдилəр. Бүтүн дејилəн фактлар көстəрир ки, həм елми, həм тəчрүби, həм дə тəдрис бахымындан китабханашүнаслыгла вə библиографијашүнаслыгла информатиканын гаршылыглы əлагəлəри тарихəн həмишə мөвчуд олмуш вə кетдикчə дəринлəшмишдир.

Лакин китабханашүнаслыгла вə библиографијашүнаслыгла информатиканын гаршылыглы əлагəлəринин нəзəри-елми изаhы хүсусилə 60-чы иллəрдə гызғын мүбаhисəлəр јаратмышдыр[2]. "Технократлыг" азарына тутулмуш бə'зи информатиклəр "Китабсыз китабхана", "Китабханачы əмəјинин мүhəндис əмəји илə əвəз едилмəси", "Информатиканын заман кечдикчə китабханашүнаслығы вə библиографијашүнаслығы өз ичəрисиндə əритмəси", "Китабханашүнаслығын кəлəчəк бөјүк рəгиби" вə с. кими елми базасы олмајан шүарларла чыхыш етмəси, елəчə дə О.С.Чубарјан, А.С.Фонотов кими китабханашүнасларын "идеолокијалашдырма" хəстəлијинə тутулараг китабханаларын информасија функсијаларына вə техники-техноложи силаhланмасынын вачиблијинə мəнфи мүнасибəти сонралар китабхана ишинə даhа чох зəрбə вурду. Јалныз 70-чи иллəрин орталарында Сов. ИКП МК-нын китабхана

1. Гиляревский Р.С. Библиотековедение и информатика. Тенденция в преподавании. -М., 1973. -183 с. Связь библиотечно-библиографических дисциплин с информатикой. Сб. науч. тр. -Л., 1979. -250 с.; Соколов А.В. Существующие концепции соотношения научной информатики и библиочечно-библиографических дисциплин // Социальные проблемы информатики. -Л. 1974. -с. 9-21; Селиверства Е.Г. Система знаний библиотечного специалиста, или чему учить бибилиотекаря // Науч. и техн. б-ки СССР. -1987. -N2. -с 18-23.; Исачкова Л.И. Информационная подготовка библиотекарей-библиографов высшей квалификации // Сов. библиотековед. -1991. -N1. - с. 36-41; вə с.

2. Мəсəлəн: Михайлов А.И. Взаимосвязь научной информации с библиотечным делом и библиографией // Сов. библиогр. -1965. -N 2. -с. 6-12; Штерн К.Н. Взаимосвязь информационной и библиотечной деятельности в условиях автоматизации // Сов. бибилотековед. - 1970. - N 2. -с. 59-65; Чубарьян О.С. Библиотека и информация // Сов. библиогр. -1964. N 4. -С7 3-12; Фонотов Г.П. О взаимодеиствии бибилиотечной, библиографической и научно-информационной деятельности // Сов. библиогр. - 1975. -N 1. с. 38-51.

ишинə даир мə'лум гəрары проблемə хејли ајдынлыг кəтирди. Һəлə бу гəрардан тəгрибəн бир нечə ил əввəл дејилəн проблемин бизчə комплекс планда əн дүзкүн гојулушу вə һəлли истигамəтлəри көркəмли библиограф-алимлəр Р.С.Гилјаревскинин, О.А.Кузнетсовун, даһа сонралар гисмəн О.П.Коршуновун монографик тəдгигатларында[1] елми чəһəтдəн əсасландырылмышдыр. Јухарыда дејилəн белə зиддијјəтли проблемлəрə даир əсəрлəрə 80-чи иллəрдəн сонра раст кəлинмир. Бу фикрин дүзкүнлүјү реферати̇в журналын ("Информатика") сон 10-15 илдə олан мə'луматларын əсасында сүбут едилə билəр. Еһтимал ки, бу һадисəнин башлыча сəбəблəриндəн бири дə дејилəн елм саһəлəриндə интеграсија елементлəринин даһа да чохалмасы, даһа габарыг формада көрүнмəси, китабханашүнаслығын вə библиографијашүнаслығын вə тəчрүби китабхана-библиографија фəалијјəтинин техники-техноложи јөнүмдə даһа интенсив вə ајдын көрүнəн инкишаф истигамəтлəри илə бағлыдыр. Мəсəлəн, "Информатика" реферати̇в журналынын 1993-чү ил үзрə 12 нөмрəсиндə сырф китабханашүнаслыгла вə библиографијашүнаслыгла бағлы олан 523 адда сəнəдин рефераты верилмишдир. Бу əсəрлəрин 65-66 фаизи сырф техники-техноложи јөнүмдəдир вə əсəрлəрин үмумијјəтлə 80-85 фаизи информатика илə интеграсија елементлəрини əкс етдирир. Бу барəдə бир гəдəр сонра данышылачагдыр.

Информатиканын нəинки китабханашүнаслыг вə библиографијашүнаслыг, һəм дə бир сыра дикəр елмлəрлə интеграсијасы тарихəн хејли əввəл, јə'ни тəгрибəн 50-чи иллəрдəн башламыш вə сонракы дөврлəрдə, дејилəн ики елм саһəси гəдəр олмаса да, кетдикчə мүəјјəн гəдəр интенсивлəшдирилмиш вə дəринлəшдирилмишдир. Хүсусилə 80-чи иллəрин əввəллəриндəн башлајараг бүтүн фəалијјəт саһəлəриндə автоматлашдырылмыш информасија технолокијасынын тəтбигинин кетдикчə сүр'əтлəнмəси, елмин, тəдрисин вə истеһсалатын, о чүмлəдəн китабханаларын информатизасијасына даир елми консепсијаларын вə програмларын ишлəнмəси автоном (локал), милли вə глобал информасија шəбəкəлəринин јарадылмасы вə тəтбиги вə бир сыра дикəр комплекс проблемлəрин һəлли илк нөвбəдə елми вə тəдрис јөнүмүндə информатиканын дифференсиасијасына вə онун нəзəри əсасларынын ишлəнмəсинə имкан јаратмышдыр. Нəзəри əсаслар фəлсəфи. ријази, кибернетик вə китабханашүнаслыг аспектиндə даһа долғун, һүгуги, игтисади вə психоложи бахымдан исə нисбəтəн зəиф ишлəнмишдир. Лакин чох мараглыдыр ки, һүгуг вə

1. Гиляревский Р.С. Информатика и библиотековедение. -М., 1973. -232 с.; Кузнецов О.А. Автсматизация и библиотеках. -М., 1974. -134с.; Коршунов О.П. Проблемы общей теории библиографии. -М., 1975. - 318 с.

игтисадијјат саһəлəри илə информатиканын интеграсијасына даир дəрсликлəр дикəр саһəлəрдəн əввəл һазырланыб нəшр едилмишдир. Демəли, нəзəри елми арашдырмалар тəчрүби фəалијјəтдəн бир гəдəр кери галмышдыр. Əкс һалда тəбии ки, дəрсликлəр дə јазылмазды.

Информатиканын дефференсасијасы хүсусилə 90-чы иллəрдə ајдын көрүнмəкдəдир. Бу просес фонунда онун бир елм кими тə'рифи диггəти чəлб едир. 70-80-чи иллəрдəн бир гəдəр фəргли олараг мүасир дөврүмүздə информатикаја бир елм кими белə тə'риф верилир:[1]

"Информатика - информасијанын гурулушуну вə үмуми хассəлəрини, һəмчинин тəбиəтдə вə инсан фəалијјəтинин мүхтəлиф саһəлəриндə информасијанын јығылмасы, мүһафизəси, ахтарышы, е'малы, чеврилмəси вə истифадəси мəсəлəлəрини өјрəнəн фундаментал тəбиəтшүнаслыг елмидир." Ејни тə'рифи дикəр бир дəрсликдə дə көрүрүк.[2] Əлагəдар терминоложи лүғəтлəрдə исə информатикаја белə тə'риф верилир: "Информатика - информасијанын гурулушуну вə хассəлəрини, информасија фəалијјəтинин тарихини, тəшкилини, метод вə васитəлəрини өјрəнəн елм саһəсидир." Көрүндүјү кими, бурада информатика мүштəрəк характерли елм олдуғу үчүн һеч бир дикəр елмлəр системинə (мəс: ичтимаи, һуманитар, тəбиəтшүнаслыг вə с.) аид едилмир, дикəр тəрəфдəн информасија фəалијјəти анчаг чəмијјəт, јə'ни сосиал мүһит бахымындан изаһ едилир. Бизчə, биринчи тə'риф информатиканын бүтүн саһəлəри, икинчи тə'риф исə анчаг сосиал информатика саһəлəри (мəс: һүгуги, техники, игтисади вə с. информатика саһəлəри) үчүн мəгбул сајыла билəр. Лакин, бизчə, икинчи тə'рифин əввəлиндə, јə'ни "информатика" анлајышындан əввəл "сосиал" сөзү дə јазылмалыдыр. Бə'зи мүтəхəссислəрин фикринчə, информасија просеслəри чəмијјəтдə баш вердији үчүн информатика ичтимаи елмлəр системинə аид едилмəлидир. Лакин, тəбиəтдə дə баш верəн информасија просеслəри даһа кениш вə мүрəккəбдир.

Һəр ики дəрслијин 25-ə гəдəр мүəллифинин фикринə көрə информатика она көрə фундаментал елмлəр системинə аид едилир ки, "информасија" анлајышы вə информасијанын е'малы просеслəри үмумелми характер дашыјыр вə информасија моделлəри елмин мүхтəлиф саһəлəриндə (мəс: физика, кимја, биолокија вə с.) истифадə едилир.

Мүəллифлəрин јекдил фикринə көрə информатика тарихəн тə-

1. Экономическая информатика: Учебник / Под. ред. акад. В.В. Евдокимова. -Санкт-Петербург, 1997. -с. 8.

2. Информатика. Обший курс. -С.П., 1997. -с. 12

биәтшүнаслыг елми кими јаранмыш вә инкишаф етмишдир*. О, һәм дә тәтбиги елмдир (фәнндир).

Тәтбиги елм кими онун тәркибинә дахилдир:

1) информасијаваситәләринин вә е'малы системләринин рационал лајиһәләшдирилмәси методлары вә гајдалары;

2) елми вә тәчрүби мәсәләләрин һәллиндә һәмин васитә вә системләрдән истифадә технолокијасы;

3) һәмин васитә вә системләрлә инсанларын гаршылыглы әлагә методлары.

Информатика һәм дә игтисадијјат (халг тәсәррүфаты) саһәсидир[1] вә бу бахымдан ону үч нисби-мүстәгил саһәјә ајырырлар:

1) информасијанын е'малы (ишләнмәси) вә өтүрүлмәси техникасынын истеһсалы;

2) информасијанын инләнмәси (е'малы) технолокијасы вә дашыјычылары;

3)ријази-програм васитәләринин вә системләринин истеһсалы вә реаллашдырылмасы.

"Информатика. Обший курс" дәрслијиндә информасијанын нөв бөлкүсү ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирилир: физики вә биоложи информасија; елми вә техники информасија; игтисади информасија; бәдии вә естетик информасија[2]. Бунлар да өз нөвбәсиндә алтнөвләрә (јарымнөвләрә) бөлүнмүшдүр. Мәсәлән, игтисади информасија чәмијјәтдә игтисади мүнасибәтләри характеризә едән информасија кими идарәетмә функсијаларына вә идарәетмә сәвијјәсинә көрә ашағыдакы алтнөвләрә бөлүнмүшдүр: план (директив), учот, норматив-сораг, һесабат-статистик; кириш вә чыхыш информасијалары**. Мүәллифләрин фикринчә, информасијанын

* (Бу фикирлә анчаг гисмән разылашмаг олар. Мә'лумдур ки, информатика тарихән "сәнәдшүнаслыг" елминин вә онун тәркиб һиссәси олан китабханашүнаслығын бир елементи (елмә вә техникаја сәнәдлә хидмәт) кими јаранмышдыр. Көрүнүр, дәрслик мүәллифләри 40-50-чи илләрдә К.Шеннонун вә Н.Винерин, еләчә дә У.Р.Ешбининријази, кибернетик, идарәетмә вә биоложи информасија нәзәријјәләрини әсас көтүрәрәк бу һөкмү вермишләр. Лакин 90-чы илләрә гәдәр бизә мә'лум олан бүтүн елми, тәдрис вә сораг әдәбијјатында информатиканын бир елм кими тә'рифи сосиал информатика бахымындан верилмишдир (мәс: бах: Терминологический словарь по информатике. -М., 1975. -с. 159.) вә мүштәрәк елмләр системинә аид едилмишдир. Белә елмләри исә гәт'и шәкилдә мүәјјән ән'әнәви елмләр групуна аид етмәк чәтиндир.

1. Экономическая информатика: Учебник / Под. ред. акад. В.В. Евдокимова. -Санкт-Петербург, 1997. -с. 9.

2. Информатика. Обший курс (Под. ред. проф. А.С.Максимова. - С.П., 1997. -с.14.

** Бизчә, идарәетмә сәвијјәсинә көрә бөлкү бир гәдәр мүбаһисәләдир. Белә ки, идарәетмә сәвијјәси үмумијјәтлә, тәшкилати (сосиал, елми, истеһсалат) вә саһәви (әрази, саһә вә јерли) әсаслара көрә бөлүнүр.

нөв вә тип бөлкүсү әсасында информатиканын тәтбиги елм кими нисби-мүстәгил саһәләри формалашыр. Лакин бу елмләрин адлары, објектләри вә прдметләри дәрсликдә нәдәнсә верилмәмишдир. Бу фикри әсас көтүрәрәк тәтбиги елм кими информатиканын нисби-мүәтәгил саһәләри (гисмән тәгриби шәкилдә) 1-чи чәдвәлдә верилир*.

Чәдвәлдә верилмиш информатика саһәләринин әксәр һиссәсинин фактики олараг нисби-мүстәгил елм вә техника саһәси кими мөвчуд олмасы әлагәдар мүтәхәссисләрдә шүбһә јаратмыр. Бунлардан "Китабханачылыг информатикасы" барәдә бир гәдәр сонра даһа әтрафлы данышылачагдыр. "Техники информатика"нын чәдвәлдә верилмиш тәдгигат објектиндән ајдын ола биләр ки, дүнјада һесаблама вә тәшкилат техникасына даир јүзләрлә мүәссисәләр, елми-тәдгигат вә конструктор гурумлары мөвчуддур, бу саһәдә минләрлә адда әсәрләр јазылмышдыр вә ЕһМ-ләр ады алтында хүсуси елми-техники фәнн орта вә әлагәдар али мәктәбләрдә тәдрис едилир.

* Јухарыда көстәрилән саһәви (тәтбиги) информатика фәнләринин адлары вә предмети чохларына артыг мә'лумдур. Лакин чәдвәлдә биринчи көстәрилән саһәви елми фәннин ады һәләлик дәгиг мүәјјән едилмәмишдир. Буна көрә дә һәмин ад шәрти мә'на дашыјыр. Бурада ики ваҹиб мәсәләни гејд етмәк лазымдыр: 1) көстәрилән саһәви информатика фәнләри информасијанын нөв вә тип бөлкүсүнә, функсионал тә'јинатына, информасија просесләринин спесифик характеринә вә тәдгигат објектләринә көрә тәсниф едилдијиндән "Китабханачылыг информатикасы" үчүн дә бу бөлкү әламәтләри чохдан вардыр вә бунлар да мүтәхәссисләрә јахшы мә'лумдур; бу истигамәтдә минләрлә адда елми, методики вә тәдрис әдәбијјаты, чохлу тәчрүби фәалијјәт објектләри (мәс.: автоматлашдырылмыш китабханалар, китабхана-библиографија системләри вә шәбәкәләри, електрон нәшр фондлары, техники хидмәт гурумлары вә с.) мөвчуддур; 2) информатика һәлә јарандығы илк тарихи дөврләрдән өз сосиал тәдгигат објектини, методларыны вә васитәләрини сәнәдшүнаслыг консепсијасы әсасында гурдуғундан китабханашүнаслығын, библиографијашүнаслығын әлагәдар елми-нәзәри, методики вә тәчрүби арсеналы әсасында формалашмыш вә дикәр елм вә техника саһәләриндән хејли әввәл һәмин елмләрлә интеграсија олунмушдур. Дејиләнләри әсас көтүрәрәк "Китабханачылыг информатикасы"нын өз елми-тәчрүби базасына көрә дикәр саһәви информатика фәнләри сырасында әсас јер тутдуғуну гәти демәк мүмкүндүр. Лакин гејд едилдији кими, фәннин ады шәртидир, башга алтернатив адлар да тәклиф едилә биләр. (мәс.: елми сәнәд информатикасы. Бизчә, фәннин көстәрилән ады онун објектини, предметини вә мәзмунуну даһа дәгиг ифадә едир. Чүнки "Китабханачылыг информатикасы" сырф тәтбиги, технолоҗи елмдир вә сәнәд-информасија технолокијасы нәинки китабханаларда, һәм дә бир нечә саһәви информатика фәнләринин објектләриндә (мәс.: игтисади, һүгуги, кеоложи информатика објектләри) ичра едилир. Буна көрә дә тәклиф едилән адда "китабханачылыг" сөзүнүн ишләнмәси бизчә мәгсәдәујғундур.

Ҹәдвәл 1

Информатиканын нисби-мүстәгил саһәләри	Тәдгигат вә тәтбиг објектләри
Китабханачылыг информатикасы	Китабханалар, архивләр, нәшријјатлар, информасија мәркәзләри, бу саһәләрдә тәдрис гурумлары вә с.
Техники информатика	Електрон вә тәшкилат техникасы истеһсал едән мүәссисәләр, тәдгигат вә конструктор идарәләри, әлагәдар тәдрис мүәссисәләри вә с.
Ријази информатика	Програм мәһсуллары ишләјән мүәссисәләр (фирмалар), тәдгигат вә һесаблама мәркәзләри, орта мәктәбләр, әлагәдар али тәһсил мүәссисәләри вә с.
Игтисади информатика	План вә малијјә гурумлары, статистика идарәләри, мүәссисәләрин игтисади хидмәт бөлмәләри, бу саһәдә тәдрис мүәссисәләри вә с.
Биоинформатика	Биотехнолокија, кәнд тәсәррүфаты, е'мал, әҹзачылыг вә мелиорасија гурумлары, бу саһәдә тәдгигат вә тәһсил мүәссисәләри вә с.
Кеоинформатика	Кеолокија, картографија, кеодезија мүәссисәләри вә идарәләри, әлагәдар али тәһсил гурумлары, гисмән тикинти мәһсуллары мүәссисәләри вә с.
Һүгуг информатикасы	Дөвләт ганунверичилик, идарәетмә, һүгуг-мүһафизә органлары, тәһлүкәсизлик хидмәти, сосиал мүдафиә мәркәзләри, бу саһәдә тәдрис мүәссисәләри вә с.

"Ријази информатика"нын нәзәри-елми әсаслары тарихән 40-50-чи илләрдә К.Шеннон[1], даһа сонра А.Түринг, фәлсәфи әсаслары исә Н.Винер[2] тәрәфиндән ишләнмиш, техники-технолоҗи истигамәтләри минләрлә идарә вә фирмалар тәрәфиндән инкишаф етдирилмишдир (мәс.: Microsoft, Entel, Norton кими бејнәлхалг характерли фирмалар маһијјәти е'тибарилә ријази информатика саһәсиндә фәалијјәт көстәрир). Дүнјада онларла әмәлијјат системләринин, јүзләрлә програмлашдырма дилләринин, јүз минләрлә тәтбиги програм мәһсулларынын вә мүхтәлиф тип автоматлашдырылмыш идарәеетмә,технолоҗи вә информасија системләринин ваҹиб компоненти олан ријази-програм тә'минаты воситәләринин олмасы бу елмин чохдан мөвҹудлуғуну сүбут едир. Хариҹи өлкәләрин бизә мә'лум олан али мәктәбәләриндә 80-чи илләрин әввәлләриндән, бизим республикада исә 90-чы илләрин сонларындан бә'зи али мәктәбләрдә "Ријази информатика" фәнни тәдрис едилир. Орта мәктәбләрдә хејли вахтдыр ки, тәдрис едилән "Информатика" фәнни әсасән ријази информатика јөнүмүндәдир вә бурада анҹаг гисмән техники информатиканын елементләри (ЕҺМ-ләр) вардыр.

Техники вә ријази информатиканын бә'зи тәтбиги характерли елементләри дикәр саһәви информатика фәнләриндә мүәјјән гәдәр јер тутур. Јухарыда адлары чәкилән "Игтисади информатика" вә "Һүгуг информатикасы" дәрсликләриндә верилән бир нечә фәсил дејилән фикри тәсдиг едир. Лакин тәдрис бахымындан техники информатиканын әсас објекти техники али мәктәбләр, ријази информатиканын әсас тәдрис објекти исә ријазијјат, тәтбиги ријазијјат тәһсили верән тәдрис објектләридир. Ријази информатика үзрә али мәктәб дәрслији һәләлик һазырланмамышдыр, бахмајараг ки, елми вә тәҹрүби-истеһсалат бахымындан бу саһәдә чох зәнкин информасија еһтијатлары топланмышдыр.

"Биолоҗи информатика" саһәсиндә әһәмијјәтли тәдгигатлары олан бир сыра алимләрин јекдил фикринә көрә бу елмин нәзәри әсаслары 50-чи илләрдә У.Р.Ешби тәрәфиндән ишләнмиш,[3] сонралар јүзләрлә тәдгигатчы тәрәфиндән нәзәри вә тәтбиги планда инкишаф етдирилмишдир.[4] Бизә мә'лум олан бир сыра универси-

1. Шеннон К. Работы по математической теории информации. Пер. с анг. - М., 1963. -211 с.

2. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е изд. -М., 1961. - 312 с.

1. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. -М., 1959. -212 с.; Биологические системы и информация // Вопр. философии, 1964. N3. -с.35-42.

2. Мәсәлән: Амосов Н.М. Моделирование сложных биологических систем. -Киев, 1968. - 316.; Тринчер К.С. Информация и биология. Элементы биологической термодинамики. -М., 1971. - 281 с.; Быховский А.И. Живые организмы и антиэнтропийный эффект информации // Вопр. философии. -1965. -N 9. с. 36-42.; вә с.

тетләрдә (мәс.: Москва вә Санкт-Петербург дөвләт университетләри) һазырда "Биоинформатика" кафедралары фәалијјәт көстәрир. "Биоинформатика" дәрсликләри бизә мә'лум дејил, лакин, еһтимал ки, бу саһәдә хүсуси кафедраларын мөвчудлуғу демәјә әсас верир ки, дәрслик вә дәрс васаитләри һазырланыб нәшр едилмишдир.

Биринчи чәдвәлдә адлары верилмиш саһәви информатика фәнләриндән һәләлик икисинин али мәктәб дәрслији бизә мә'лумдур. Бунлар "Игтисади информатика" вә "Һүгуг информатикасы" фәнләридир.

Биринчи көстәрилән дәрсликдә "Игтисади информатика"ја белә тә'риф верилир: "Игтисади информатика - һесаблама вә тәшкилат техникасы әсасында игтисади информасијанын автоматлашдырылмыш е'малы (ишләнмәси) методларыны, васитәләрини вә технолоҝијасыны өјрәнән елмдир".[1] Бизчә, бу тә'риф бир гәдәр јарымчыг вә долашыгдыр. Белә ки, чүмләнин әввәлиндә верилән "һесаблама вә тәшкилат техникасы" елә информасијанын е'малы васитәләридир. Мүәллифләр тәкрар олараг чүмләдә "васитәләри" сөзүнү ишләдирләр. "Васитәләри" дедикдә мүәллифләрин әлавә олараг нәләри нәзәрдә тутмасы мә'лум дејил. Дикәр тәрәфдән, јалныз "информасијанын е'малы" әсас көтүрүлүр. Мә'лумдур ки, истәнилән автоматлашдырылмыш системдә "е'мал" јалныз бир просесдир. Бундан башга, јығма (топланма), тәһлил, мүһафизә, ахтарыш вә верилиш (өтүрмә) просесләри вардыр. Тәбии ки, бунлар "е'мал" анлајышына дахил дејил.

Бизчә, "Һүгуг информатикасы" дәрслијиндә бу тәтбиги елмә верилән тә'риф даһа дәгиг, долғун вә ајдындыр. "Һүгуг информатикасы" һүгуги информасијанын гурулушуну, автоматлашдырылмыш е'мал, тәһлил, мүһафизә, ахтарыш вә верилиш (өтүрмә) просесләрини, метод вә васитәләрини өјрәнән тәтбиги елмдир"[2]. Дәрсликдә һүгуги информасија белә тәсниф едилир: директив информасијалар (гәрарлар, фәрманлар, ганунлар, актлар вә с.); тәһгигат характерли информасијалар (мәчәлләләр, прокурорлуг вә мәһкәмә тәһгигатлары, һөкмләр вә с.); рәсми гијмәтли кағызлар (вексел, ваучер, аудит вә с.); шәхсијјәти вә мүәјјән һүгуги фактлары тәсдиг едән информасијалар (паспорт, вәсигә, јаш кағызы, кәбин вә бошанма шәһадәтнамәләри, нотариал мүгавиләләр вә с.); учот-статистик информасијалар (һүгуг позунтулары вә чинајәткарлыг статистикасы, сосиал-һүгуги статистика вә с.); елми информасијалар (һүгугшүнаслыға даир елми вә методики сәнәдләр, һесабатлар, е'замијјәт материаллары вә с.).

1.Экономическая информатика. Учебник.- С. -П., 1997. -с. 9.
2. Москвичов А.С. Юридическая информатика: Учебник для вузов юридич. профиля. -М., 1995. -с. 12.

Һәр ики саһәви елмә даир верилмиш гыса характеристикадан ајдын көрүнүр ки, дифференсасија просеси үчүн әсас амилләр әлагәдар саһәнин информасија базасынын нөв (тип) елементләри, тәдгигат објектләриндә ичра едилән информасија просесләри, бурада ишләнән информасијанын гурулушу вә функсионал тә'јинатыдыр. Бу әламәтләри әсас көтүрәрәк "Информатика" реферaтив журналында мәзмун тәһлили апардыгда көрүрүк ки, бир нечә елм саһәләри илә информатиканын интеграсијасы кетдикчә даһа интенсивләшир, тәдричән "кизли" формадан "ачыг" формаја кечир. Дилчилик вә инчәсәнәти буна мисал көстәрмәк олар. Хүсусилә, 70-чи илләрдән башлајараг "Информатика" реферaтив журналында "Машын тәрчүмәси", "Тәтбиги дилчилик" кими ајрыча бөлмәләр верилир вә бурада јүзләрлә адда әдәбијјатын библиографик вә реферaтив мә'луматларына раст кәлирик[1]. Бу интеграсија просесләринин тарихи көкү һәлә XX әсрин 50-чи илләриндә Ч.Моррисин ишарәләр һаггында нәзәријјәни ишләмәси вә бу әсасда дилчилијин фәлсәфә илә интеграсијасындан јаранмыш "Семиотика"нын дилчилик елми кими формалашмасындан сонра башламыш вә кетдикчә даһа да интенсивләшмиш вә кенишләнмишдир. Бу интеграсија просесләри нәтичәсиндә "Машын тәрчүмәси", "Информасија ахтарыш дилләри" кими елми истигамәтләр, семантик, морфоложи вә синтактик тәһлил вә моделләшдирмә кими күчлү методлар јарадылмышдыр. Јухарыда дејилән тәтбиги информатика саһәләриндә, хүсусилә "Китабханачылыг информатикасы"нда, еләчә дә тәчрүби китабхана-информасија технолоҝијасында кениш истифадә олунан информасија-ахтарыш дилләри, тезауруслары, дескриптор системләри вә дикәр методлар вә васитләр хејли дәрәчәдә дүнја тәтбиги дилчилик елминин нәзәри вә тәчрүби наилијјәтләринә әсасланыр[2]. Буна көрә дә јахын илләрдә бүтүн дејилән мәсәләләри комплекс вә систем шәклиндә әһатә едән "Дилчилик информатикасы"нын (ад тәгрибидир) тәтбиги информатика саһәси кими формалашачағыны демәк мүмкүндүр.

Саһәви информатика фәнләринин бир нечәсинин артыг форма-

1. Мәсәлән: Калугина О.С. Исследование по машинному переводу. -М., 1972. -320 с.; Слокум Д. Обзор разработок по машинному переводу и прикладной лингвистике: история, современное состояние и перспективы развития. Пер. с англ. -М., 1981. -406 с.; Боброва В.Я. Системы машиннного перевода и прикладной лингвистики // Итоги науки и техники, сер. Информатика. Т. 14. -М., 1990. -с. 149-180; Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. -М., 1983. -172 с.
2. Бу барәдә бах: Черный А.И. Теория и методы информационно-поисковых языков. -М., 1979. -211 с.; Шемакин Р.С. Принципы разработки информационно-поисковых тезаурусов. -М., 1976. -282 с. вә с.

лашдығы, бә'зиләринин исә формалашма әрәфәсиндә олдуғу јухарыда дејиләнләрдән ајдын баша дүшүлә биләр. Онларын үмуми әсасларыны мүәјјәнләшдирән, гаршылыглы әлагәләринин оптималлашдырылмасыны вә үмуми инкишаф ганунаујғунлугларыны, тарихини, тәснифатыны вә с. проблемләрини әһатә едән нәзәри курсун јарадылмасына чәһд едилир. Бу бахымдан јухарыда иснад верилмиш "Информатика. Общий курс" дәрслији дејилән тәләбләрә бизчә чаваб вермир. Чүнки бурада анчаг игтисади информасија, база вә тәтбиги ријази-програм тә'минаты мәсәләләринә, информасија техникасынын үмуми гурулуш вә функсијаларына, бир гәдәр дә информатиканын фәлсәфи мәсәләләринә диггәт верилмишдир. Дәрслијин 22 фәслиндән 12-си "Игтисади информатика", 6 фәсли исә "Һүгуг информатикасы" дәрслији илә јахын мәзмун чаларларына вә тәсвир планына маликдир. Мүәллифләр һаглы олараг гејд едирләр ки, информасија вә информасија просесләри тәбиәт, чәмијјәт вә тәфәккүрүн мүбадилә вә инкишаф ганунаујғунлуглары илә бағлы олдуғундан елми бахымдан материја кими ән универсал категоријадыр вә онун нәзәријјәсини јаратмаг о гәдәр дә садә проблем дејил. Онларын фикринчә, бүтүн информатика саһәләри үчүн јарарлы вә универсал нәзәри әсаслар һәмин саһәләр там формалашдығдан, тәчрүби фактлар даһа чох топландығдан сонра мәрһәлә-мәрһәлә һазырланмалыдыр, јә'ни әввәлчә һәр бир "информатика" саһәсинин нәзәри вә методоложи әсаслары ишләнмәли, сонра онлар үмумиләшдириләрәк тәһлил едилмәли вә беләликлә, үмуми нәзәријјә формалашмалыдыр. Буна көрә дә мүәллифләр дәрсликдә ики елм бахымындан (игтисадијјат вә һүгуг) нәзәри әсаслары ишләмәјә чәһд етмишләр.*

Јухарыда дејилән үмуми курсда информатиканын предмети әсасландырылыр вә дoғру олараг көстәрилир ки, бу предмети тәбиәтдә, чәмијјәтдә вә техники системләрдә информасија просесләри тәшкил едир. Информасија просесләри ашағыдакылар һесаб едилир:

- информасијанын јығылмасы (топланмасы);
- информасијанын е'малы (ишләнмәси) вә чеврилмәси;
- информасијанын мүһафизәси;
- информасијанын тәһлил;
- информасијанын ахтарышы;
- информасијанын верилмәси вә өтүрүлмәси.

Көрүндүјү кими, бу универсал категоријалар һәр бир тип информасија үчүн характерикдир, лакин конкрет һалда спесифик механизмә вә тәзаһүр формаларына маликдир.

Информасија просесләринин баш вермәси үчүн тәбии ки, мү-

---

* ријази вә техники информатиканын үмуми нәзәри әсасларынын бә'зи мәсәләләри "Каныш Ю.М., Калибич Г.Н. Основы теоретической информатики.- Киев, 1991 - 252 с." китабында верилмишдир.

әјјән мүһит олмалыдыр. Дәрслик мүәллифләри информасија мүһитини белә тәсниф едирләр: тәбии мүһит (чансыз вә чанлы тәбиәт, о чүмләдән инсанлар), сосиал мүһит (мүхтәлиф фәалијјәт гурумлары), техники мүһит (машын вә гурғулары, үмумијјәтлә, техники системләр).

Дејилән мәсәләләри изаһ етдикдән сонра мүәллифләр ики саһәви информатика фәннинин тимсалында нәзәри мәсәләләри араşдырмаға чәһд едирләр. Бу исә, дејилдији кими, үмуми нәзәријјә дејилдир, әлагәдар саһәви информатика дәрсликләриндәки тәтбиги характерли мәсәләләрлә демәк олар ки, мәзмунча ејнилик тәшкил едир. Беләликлә, демәк мүмкүндүр ки, нәзәри информатика һәләлик там шәкилдә јарадылмамышдыр.

Бизчә, үмуми курс мүәллифләри нәзәри информатика бахымындан анчаг ики мәсәләни араşдырмышлар. Бу мәсәләләр информатиканын тәдгигат објектләри вә предметидир, јә'ни информасија просесләридир. Онларча дикәр нәзәри проблемләр нәдәнсә кәнарда галмышдыр. Бу да тәбиидир, чүнки мүәллифләрин доғру олараг дедији кими, саһәви информатика фәнләри һәләлик јеткин инкишаф дөврүнә чатмамышдыр, бу саһәдә тәчрүби фактлар аздыр вә саһәви информатика нәзәријјәләри һәләлик үч истигамәтдә (биоинформатика, ријази информатика вә китабханачылыг информатикасы) мүәјјән гәдәр араşдырылмышдыр. Техники, игтисади, кеоложи вә һүгуги информатика саһәсиндә фундаментал нәзәри тәдгигатлар бизә мә'лум дејил. Көрүнүр дәрслик мүәллифләри дә бу фикри әсас көтүрәрәк әсасән игтисади вә гисмән һүгуг информатикасы бахымындан нәзәри мәсәләләри араşдырмаға чалышмышлар.

Бизчә, информатиканын ән үмуми нәзәријјәсинин ишләнмәсинин илкин пилләси јухарыда дејилән үмуми курс мүәллифләринин араşдырдығы мәсәләләр (информатиканын предмети, тәдгигат објектләри) вә информатиканын методлары олмалыдыр. Сонра информатика елмләринин тәснифаты проблемләринә бахылмалыдыр. Бу бахымдан бизчә информатика фәнләри објект вә предмет јахынлығына көрә ашағыдакы групларa бөлүнәрәк нәзәри планда араşдырылмалыдыр: тәбиәтшүнаслыг информатикасы елмләри (биоложи, кеоложи вә ријази информатика), техники информатика, сосиал информатика елмләри (китабханачылыг, һүгуг, игтисади вә с. информатика).* Бу групларда дахилиндә нәзәри тәдгигатлар

---

* 60-70-чи илләрдә информатика елмләри там формалашмадығындан елә тәсәввүр едилирди ки, чәмијјәтдә информасија просесләри јалныз бир елм тәрәфиндән өјрәнилмәлидир. Бу елми "сосиал информатика" адландырыр вә ону јеканә "информатика" елми кими әсасландырмаға чәһд едирдиләр. Мәсәлән, бу барәдә бах: Архипова М.К., Баренбаум И.Е. и др. по пооду концепции социальной информатики // Сов. библиогр. - 1976. N 1 -с. 36-40; Афанасьев В.Г. Социальная информайия и управление обществом. -М., 1975. -408 с.

тарихи, фәлсәфи, психоложи, игтисади вә с. истигамәтләрдә апарылмалыдыр. Бу саһәдә, дејилдији кими, мүәјјән елми арашдырмалар вардыр. Мәсәлән, јухарыда иснад верилмиш бир сыра әсәрләрдән көрүнүр ки, тәбиәтшүнаслыг информатикасы саһәсиндә нәзәри тәдгигатчылар әсасән ријазијјат вә тәбиәт елмләринин тәбиәтшүнаслыг фәлсәфәси илә интеграсијасы зәмининдә апарылмышдыр.

Сосиал информатика фәнләри ичәрисиндә тарихи вә нәзәри үмумиләшдирмәләр үчүн ән зәнкин елми база китабханачылыг информатикасы саһәсиндәдир. Бурада үмумијјәтлә, гејд етмәк лазымдыр ки, сосиал информатика елмләри ичәрисиндә нәзәри проблемләрин арашдырылмасында ән бөјүк ағырлыг китабханачылыг информатикасынын үзәринә дүшүр. Чүнки, информасија дашыјычылары кими мүхтәлиф нөв сәнәдләр ичәрисиндә хүсуси чәкиси дәфәләрлә чох олан елми, техники, бәдии вә естетик (инчәсәнәт) сәнәдләринин бүтүн комплекси, онларла ичра едилән информасија просесләри бүтүнлүкдә китабханачылыг информатикасынын вә онун сых интеграсија олундуғу бир сыра елмләрин тәдгигат објектидир. Дикәр тәрәфдән, сәнәдин информасија дашыјычысы кими истеһсалы (һазырланмасы), мүһафизәси вә истифадәси јалныз техники-техноложи проблем дејил, һәм дә комплекс фәлсәфи, игтисади, сосиал, психоложи вә һәтта биоложи проблемдир. Әбәс дејил ки, китабханашүнаслыг саһәсиндә ән бөјүк елми сималардан бири Н.Рубакин әлагәдар мүтәхәссисләрә даһа јахшы мә'лум олан "библиопсихолоҝија" нәзәријјәсинин јарадаркән биолоҝијанын әлагәдар елми нәтичәләринә дә әсасланырды.

Хошбәхтликдән информасија дашыјычылары кими сәнәд нәзәријјәсинин комплекс планда јарадылмасы истигамәтиндә китабханачылыг информатикасы үчүн дикәр информатика саһәләриндән дәфәләрлә чох вә зәнкин тарихи[1] вә нәзәри[2] тәдгигатлар вардыр. Бизчә, бу истигамәтдә олан бүтүн тарихи вә нәзәри тәдгигатлар китабханачылыг информатикасы тәрәфиндән өјрәнилмәли, үмумиләшдирилмәли вә бу әсасда бүтүн сосиал информатика саһәләри үчүн һәлледичи рол ојнајан сәнәд нәзәријјәси јарадылмалыдыр. Сәнәд нәзәријјәси информасија дашыјычылары кими бизчә јалныз кағыз формалы сәнәдләри дејил, микроформалары, електрон нәшрләри дә әһатә етмәлидир.

1. Дејилән истигамәтдә чохлу сајда китаб, мәгалә вә диссертасијалара иснад вермәк чәтиндир. Мүтәхәссисләрә јахшы мә'лумдур ки, бу саһәдә республикамызын көркәмли алимләриндән З.Әлијевин, Б.Аллаһвердијевин, Ә.Мирәһмәдовун вә башгаларынын, јахын вә узаг харичи өлкәләрин алимләриндән В.Немировскинин, А.Чернјакын, И.Сикорскинин, О.Коршуновун, Д.Сарасевичин, Ч.Хенлинин вә дикәрләринин чох дәјәрли тәдгигатлары вә диссертасијалары вардыр.

2. Мәсәлән: Теплов Д.Ю. Бибилиографическая (вторичная) информация по технической литературе В СССР: вопросы терории и методы. Автореф. дисс. /.../ доктора пед. наук. -М., 1971. -35 с.; Воробьев А.Н. Информационная теория документа. Автореф. дисс. /.../ доктора техн. наук. -М., 1983. - 32 с.; Шемакин Ю.И. Введение в документальной информатики. -М., 1987. -168 с.; вә с.

Сосиал информатика саһәләринин, о чүмләдән китабханачылыг информатикасынын нәзәри әсасларынын јарадылмасы истигамәтиндә фәлсәфи, психоложи вә гисмән дилчилик проблемләринә дә мүәјјән гәдәр бахылмышдыр. Бу мәсәләләри кениш изаһ етмәдән анчаг бизә мә'лум олан бә'зи әлагәдар әсәрләрин адларыны чәкмәклә кифајәтләнирик[1].

Информатиканын истәр үмуми елми, истәрсә дә хүсуси (ајрыајры информатика саһәләри вә информатика елмләри групу) нәзәријјәләринин ишләнмәсинин мүһүм чәһәтләриндән бири дә бу елмин үмумијјәтлә, елмләр системиндә тутдуғу јерин, дикәр елмләрлә интеграсија механизминин мүәјјәнләшдирилмәсидир. "Китабханачылыг информатикасы" бахымындан бу проблемләрә 60-70-чи илләрдә мүәјјән гәдәр бахылмыш, лакин јекдил елми фикир һасил олмамышдыр. Бу барәдә јухарыда гысача бәһс едилди. Дејилән дөврдә елми мүбаһисәләрин олмасы вә бә'зи зиддијјәтли фикирләр јаратмасы инди тарихи бахымдан тәбии һал кими көрүнүр. Чүнки һәмин дөврдә үмумијјәтлә, информатика кифајәт гәдәр формалашмамышды, онун китабханашүнаслыг вә библиографијашүнаслыг илә гаршылыглы әлагәләри кениш, сых вә ачыг характер алмамышды вә тәбии ки, онун дифференсасија просеси баш вермәмишди. Инди вәзијјәт тамамилә дәјишмишдир. Хүсусилә елми вә тәдрис фәалијјәтиндә бир сыра саһәви информатика фәнләринин ачыг шәкилдә формалашмасы дејилән фикри тәсдиг едир. Бу фикир һәмчинин информатика саһәсиндә мүасир дүнја информасија ахынынын статистик вә мәзмун параметрләринин тәһлили әсасында да сүбут едилә биләр. Мәгаләдә биз әсасән китабханачылыг информатикасы бахымындан бу проблеми арашдырмаға чалышачағыг. Лакин проблемин мүәјјән гәдәр изаһына кечмәздән әввәл информатиканын һәм үмуми, һәм дә хүсуси (саһәви) нәзәријјәсинин ишләнмәсинин бир сыра дикәр аспектләрини дә гысача шәкилдә гејд етмәлијик: техники системләрин лајиһәләшдирилмәси вә ишләнмәси нәзәријјәси, информасија тәләбаты, информасија ахтары-

1. Мәсәлән: Урсул А.Д. Информация. Методологические аспекты. М., 1971. -294 с.; /.../ Природа социальной информации (Философский очерк). -М., 1978. -311 с.; Черныш В.И. Информационные процессы в обществе. -М., 1978. -216. с.; Новиков А.И. Психологические проблемы информатики. -М., 1981. -286 с.; Урсул А.Д. Информация и мышление. -М., 1981. -213 с.; Черный А.И. Теория и методы информационно-поисковых языков. -М., 1979. -211 с.; Шемакин Р.С. Информационно-поисковые тезаурусы: вопросы теории и методики. -М., 1985. -182 с.

шы, информасија вә идарәетмә системләри нәзәријјәси вә с. Бүтүн бунлар хүсуси нәзәријјәләрдир, там вә гисмән ајры-ајры саһәви информатика елмләри вә онларын әлагәдар груплары даирәсиндә арашдырыла биләр вә фикримизчә, бу әсасда да үмумиләшдириләрәк үмумишләк информатика нәзәријјәси јарадыла биләр. Хүсуси (саһәви) нәзәријјәләр истигамәтиндә ајры-ајры елементләр формасында олан мәсәләләрә даир јүзләрлә адда тәдгигат әсәрләри вардыр вә онларын бә'зиләринә дә јухарыда иснад верилди.

Јухарыда дејилән тарихи фактлардан ајдын олур ки, информатиканын илкин формалашма дөврү XX әсрин 40-50-чи илләриндән башлајыр, сонракы илләрдә интенсив интеграсија просеси баш верир вә зәнкин информасија потенсиалы јараныр. Тәгрибән 80-чи илләрин орталарындан интеграсија просеси илә јанашы, башга бир просес - дифференсасија просеси башланыр. Информасија потенсиалы тарихән даһа зәнкин олан бир сыра информатика истигамәтләри нисби-мүстәгил елмләрә чеврилир. Бу просеси 1-чи чәдвәлдән ајдын көрмәк олар. Лакин бир гәдәр габаға кедәрәк демәлијик ки, информатиканын дикәр елмләрлә интеграсијасы вә буна ујғун олараг дифференсасија просеси тәбии ки, инди дә давам едир. Бир гәдәр сонра көрәчәјик ки, дифференсасија просеси бахымындан һәләлик илкин формалашма мәрһәләси кечирән информатика истигамәтләри дә вардыр. Еһтимал ки, јахын илләрдә онлар нисби-мүстәгил информатика саһәләри кими формалашачагдыр.Бу просес хүсусилә информатиканын фәлсәфә вә дилчиликлә бағлы олан саһәләриндә мүшаһидә едилир.

Үмумијјәтлә, мүәјјән тарихи һүдудда һәләлик потенсиал (кизли) шәкилдә олан, лакин тәшкилати форма алмамыш һәр һансы елм саһәсинин мөвчудлуғуну, реаллығыны әсасландырмаг үчүн бир сыра ме'јарлардан истифадә едилир. Бунлардан үчүнү әсас ме'јар һесаб етмәк олар: 1) мүәјјән саһәдә ајдын сезилән информасија еһтијатларынын топланмасы вә онларын фәал информасија ахынында иштиракы; 2) һәмин саһә үзрә елми-тәдгигат вә тәчрүби-истеһсалат гурумларынын олмасы; 3) һәмин саһәдә тәдрис гурумларынын вә васитәләрин мөвчудлуғу.

Дејилән сонунчу ики ме'јарын "Китабханачылыг информатикасы" саһәсиндә әсасландырылмасына еһтијач јохдур. Чүнки онлар һәр бир мүтәхәссисә мә'лумдур. Биринчи көстәрилән ме'јар бизчә ән әсас ме'јардыр. Чүнки елм маһијјәти е'тибарилә информасија просесидир. Лакин бурада әлагәдар елм саһәсинин потенсиал олан, һәләлик сезилән информасија еһтијатларынын дахили мәзмун структуруну, информасија ахынынын интенсивлијини, истигамәтләрини, әлагәләрини вә дикәр параметрләрини дәгиг мүәјјәнләшдирмәк вә беләликлә, онун нисби мүстәгил елм саһәси кими мөвчудлуғуну сүбут етмәк тәләб олунур.